

Könyvismertetés.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch in gemeinverständlicher Darstellung. Unter Mitwirkung von H. Gunkel und V. Scheel herausgegeben von Fr. M. Schiele und Z. Zscharnack. Lexikon 8°.

IV. kötet: Maassen bis Rogge. VIII. és 2368 hasáb.

V. kötet: Roh bis Zypressen. XV. és 2260 hasáb.

Az egész mű ára fűzve 130, kötve 150 márka.

Amit a „Theologiai Szaklap“ 1913. évi 3—4. számában (315—320 l.) irtam e nagy munka három első kötetéről, az áll általánosságban a IV. és V. kötetről is.

A IV. kötetben is fontos és érdekes cikkek egész sora található, melyek nemcsak egy lexikon keretében, hanem külön monografiákként is fényesen megállnak a helyüket. Az egyes cikkek nemcsak száraz adatokat sorolnak fel és a tények halmazát gyűjtik rakásra, nemcsak a tudományos kutatás eredményeit foglalják össze, hanem a munka műhelyébe is bepillantást engednek és részletkérdésekben is alapos tájékozást nyújtanak.

A kötet fontosabb cikkei közül bennünket elsősorban a *Magyarországról* szóló érdekel, melyet Netoliczka dr., brassói tanár írt. Igaz ugyan, hogy „*Magyarország*“ az Oesterreich-Ungarnról szóló cikk második részét képezi, mi pedig sokkal jobban szeretttük volna, hogyha *külön cikkben, Ungarn* cím alatt találtuk volna meg a magunk egyházának a történetét, azonban azt az elismerést a cikk írójától meg nem tagadhatjuk, hogy a rendelkezésére álló 10 hasábon nagy objektivitással, a fontosabb dolgokra mind kiterjeszkedve kitűnő áttekintést nyújtott a magyar egyháztörténetről s a magyar egyházi állapotokról. Hogy a cikk vázlatszerű, hogy multunkról és jelenünkről az egész lexikon nem ír olyan részletesen és minden fontosabb eseményre kiterjeszkedve, mind más, közelebb eső és úgy nyelv, mint más tekintetben könnyebben hozzáférhető országokról, azt egész természetesen találhatjuk. Amit a németek számára is érthetően megírtunk, az nem került el a figyelmünket. Így pl. a nazarénusokról frott cikkben felhasználták azt, amit Szeberényi Lajos Zsigmond békéscsabai lelkész írt róluk a *Jahrbücher für prot. Theologie* 1890. évfolyamában. Ha azonban a lexikon több kiadást ér meg, ami nemcsak valószínű, hanem óhajtott is, akkor kívánatos volna, hogyha a mi egyhá-

zunk nevesebb, komoly tudományos irodalmi működést kifejtő. vagy történetünkben fontos szerepet játszó fiai is megemlíttessenek, Eddig, ha jól emlékszem, mindössze *Pázmány Péterről és Révész Imréről* tett említést külön cikkben ugyancsak Netoliczka. Az V. kötetben *Seberinyi János* ny. katonai superintendensről ír Glaue pár sort, melybe egy pár hiba is csúszott. Ez bizony édes kevés! Azonban még ennél is fontosabb volna az, hogy a nagy történelmi áttekintéseket nyújtó pl. az egyházi művészetéről, építkezéséről stb. stb. cikkekben ne csupán Anglia, Franciaország, Olaszország és az északi államok viszonyai vétessenek figyelembe, hanem hogyha lehet rólunk, a mi multunkról vagy jelenünkéről is valami fontosat és említésreméltót mondani, az se kerülje ki az egyes cikkek íróinak a figyelmét. A kívánság nem jogosulatlan s hogy nem utasíthatnák vissza a *limine*, arra reményt nyújt az a tény, hogy az orosz viszonyokról a lexikon egy mozgókony munkatárs révén (Grass) meglehetősen jól van informálva s sok orosz tudós és egyházi vezérember életrajzi adatai, sőt orosz munkáik címei is megtalálhatók benne.

Egyébb cikkek közül kiemeljük a Malerei und Plastik im Mittelalter (25 hasáb, Weese), Nordische religiöse Malerei und Plastik (26 hasáb, Weizsäcker) és a renaissance művészetéről szólót (14 hasáb, P. Schubring). 75 hasábra terjed Wendland J.-nak a görög római, Buchenaunak az újabb, Scheibenek pedig a jelenkori filozófusokról szóló tanulmánya. Külön cikkek szólnak ezenkívül az egyes filozófusokról és iskolákról. Rittelmeyer ír Nietzsche-ről, J. Wendland a neufriesianizmus és neukantianizmusról, Storkebaum a monistákról és a monistenbundról. Sorra vannak véve a filozófia és pszichológia fontosabb kérdései és irányai. Ezekről jobbra J. Wendland ír: materialismus (5), Metaphysik (7), Naturgesetze (6), Naturphilosophie (5). A pszichofizikai parallelizmusról és a pantheizmusról Steinmann, a realizmusról és a pozitivizmusról E. W. Mayer ír.

A vallástörténeti cikkek közül kiemelendők: Gressmannak a cikke: Mantik, Magie, Astrologie (11 hasáb) Preussé a mexikói vallásról (12), Fiebigé a Mischna, Talmud Midraschról (7), Heussié a szerzetességről (20) Geldner, Lins és Ter-Minnasianz közös cikke a perzsákról és a partismusról és különösen Radenak a vallástörténetről és a „vallástörténeti irányról“ szóló kitűnően tájékoztató, 17 hasábra terjedő tanulmánya.

Az ó- és új-testamentum teréről fontosak: Propheten (28 hasáb, Hans Schmidt és Gunkel), Psalmen (20, Gunkel), Offenbarung des Johannes (15, E. Vischer), de különösen említést érdemel Boussetnek Pál apostolról és a páli levelekről frott, összesen 61 hasábra terjedő munkája.

A pápaságról Werminghoff 56 hasábot írt, a pápák lajstromát Anrich közli. A miséről P. Drews, a reformkatholicizmusról Schnitzer írt.

Az V. kötettel befejeződött a nagy munka. Ebben magyar vonatkozású dolgokról szólnak: szombatosok (Zscharnack), és Netoliczka, Kálmáncsehi Sánta Mártonról, Seberinyi Jánosról, Szegedi Kiss Istvánról és Sztárai Mihályról írott cikkei. Netoliczka Teutsch Georg Dániel és Teutsch Frigyes erdélyi szász püspökökről is írt egy-egy rövid életrajzot. Ebben a kötetben lett volna a helye pl. *Székács* életrajzának is!

Majdnem külön részt képeznek ebben a kötetben az iskolaügy körébe vágó kisebb-nagyobb dolgozatok: Schulaufsicht (Kabisch), Schulbibel (Geyer), Schulhygiene (Thiele), Schulrecht (24. Kabisch), *Schulspeisung* (Agahd), Schulsprache, Schulzwang és Trennung von Schule und Kirche (Kobisch), Volksschule (Tews) és Universitäten (14 Pieth).

Vallástörténetiek: Russische Sekten (Grass), Stufenfolge der Religionen (Steinmann), Synkretismus im Altertum (Kroll), Tavisimus (Hackmann), Totemismus (E. Lehmann), Totenverehrung und Trauergebräuche (Bertholet), Typen der Religion (19, C. Fabricius), bedische und brahmanische Religion. Hinduismus (14, Geldner), Wesen der Religion (20, E. W. Mayer).

A népvallásossággal több cikk foglalkozik: Volksaberglaube der Gegenwart (11, Fehrle), Volksfrömmigkeit (19, W. E. Schmidt és Baumgarten), Volkskunde, religiöse (8, P. Drews). A népies vallásos írókról Hesselbacher, a népnevelési törekvésekről E. Fuchs írt. Még a „népbiztosítás“ kérdése is szeretetteljes megvilágítást nyert O. Siebeck cikkében.

A lelkipásztorkodásról Baumgarten és a gyülekezeti reform megpendítője és előharcosa Sulze írt. Baumgarten cikke 31, Sulzeé 7 hasáb. A Vereinswesent különböző szempontjából Dantló, Baumgarten és Schian tárgyalják.

Ebben a kötetben sok érdekes életrajzot is találunk. Ezek közül megemlíjtük a következőket: Rothe (Stephan), Schleiermacher (12, Eck), Schrempf (M. Finckh), Semler (Zscharnack), Spencer, Strauss D. F. (Eck), Taxil Leo (O. Lempp), Tolstoj (Rittelmeyer), Treitschke (A. Barth), Troeltsch (Bornhausen), Voltaire (Frieter), Weizsäcker (Eck). Wellhausen (Gunkel), Wichern (Israel), Wilhelm I., Wilhelm II., Wimmer (Baumgarten), Windhorst (Jul. Bachem), Wundt (Thieme), Zinzendorf (Reichel), Zwingli (Waldburger).

A terjedelmesebb és figyelemre méltó cikkek közül felemlítjük még a következőket: Sagen und Legenden Israels (20+3, Gunkel és Geyer), Sitte und Sittlichkeit im Urchristentum (27.) Jülicher), Kirchliche Sitten (12, v. Lüpke), Sittlichkeitsbestrebungen (8, v. Dungern), Strafrechtsreform (7, Liepmann), Taufe (28, Heitmüller és mások), Theismus (12, Steinmann), Theodizee (15, Lempp és Werminghof), Theologie (8, Wendland), Theosophie (8, Bruhn és Penzig), Religionsgeschichtl. Volksbücher (Schiele) Wahrhaftigkeit (3, Baumgarten), *Weiterentwicklung der christl. Religion*

(Troeltsch), Welt und Weltanschauung (44, többen), Wesen des Christentums (7. Wendland), *Wirtschaftsgeschichte*, Kirchliche (13, Sommerlad), Wunder (23, többen).

A sok rövid és hosszú cikk között nehéz a válogatás. A figyelmet természetesen elsősorban a hosszabbak és részletesebbek kötik le, azonban a lexikont valamennyi együtt teszi értékes, theologiai, vallástörténeti és egyházi kérdésekkel foglalkozók számára igen hasznos, sokszor egyenesen nélkülözhetetlen segédeszközzé. Akik kulturközpontokban, kitűnő könyvtárak közelében élnek, azok természetesen nem szorulnak rá lexikonra. A tudományos részletkérdésekkel bibelődők is könnyen megvannak nélküle. Aki azonban ezek híján általános, könnyen kezelhető, megbízható s ami a fő, mindenben tudományos és önálló, igazán protestáns szellemben megírott tájékoztatót kíván, az ennél a lexikonnál alkalmasabb és használhatóbb munkát keresve sem találhat magának. Azért újra melegen ajánljuk.¹⁾

Sz. L.

Archiv für Religionspsychologie in Verbindung mit Dyroff, Flournoy, Girgensohn, Höffding, Külpe, Messer, Rittelmeyer, Trölsch und unter ständiger Mitwirkung von Dr. K. Koffka herausgegeben von Dr. W. Stählin. Tübingen, J. C. B. Mohr kiadása. 1914. Első kötet. Ára 15 márka, előfizetőknek 12 márka.

Ennek az új gyűjteményes vállalatnak az a célja, hogy a vallásnak, mint lelki tüneménynek a leírásával, vizsgálatával foglalkozó tudományos munkákat nyilvánosságra hozza és ismeresse. A vallásosságot, a vallásos érzéseket és gondolatokat úgy ahogy azok a magok valóságában az egyes emberek vagy társadalmak, vallásos vagy kulturközösségek lelkében élnek, először exakt, tudományos módon, a lélektani módszerek igénybevételével meg kell állapítani, le kell írni, a különböző egyének lelkében konstatalható hasonló vagy azonos érzéseket és tüneményeket csoportosítani és rendezni kell. Ez a valláslélektan első feladata, az anyag összehordása. A másik feladat a problémák felfedezése, formulázása s megoldási módok keresése, végül pedig ezen lelki tünemények törvényszerűségének a megállapítása. A valláslélektani kutatások mai stádiumában az a fő feladat, hogy gondos, részletekre kiterjedő vizsgálódásokkal lehetőleg a vallásosság lélek ismeretét mozdítsa elő. Egyelőre, míg a kellő, a tudományos vizsgálódás céljainak teljesen megfelelő anyag együtt nincsen, a vallásos lélektan elsősorban leíró tudomány, mely adatokat, megfigyeléseket gyűjt. Csak ha elég anyaga lesz együtt,

¹⁾ A könyv használhatóságát emelni lesz hivatva az a *tartalomjegyzék*, mely a munkától függetlenül fog megjelenni. Ez *rendszeres áttekintést* nyújt majd a lexikonban feldolgozott anyagról, a betűrendes tárgy- és névmutatót, helyreigazításokat és a szükséges pótlásokat fogja magába foglalni.

akkor foghat hozzá tulajdonképeni feladatának az alapos megoldásához, a törvényszerű összefüggések megállapításához, annak a kutatásához, hogy milyen a viszony a külső hatások és a vallásos élmény között, milyen a vallásosság megnyilvánulása, a vallásos élmények egymásutánja s végül, hogy milyen a viszony a vallásos és egyéb lelki funkciók között. Az ilyen módon felfogott és művelt valláslélektan igen fontos tudomány, melynek egyéb theologiai tudományágak szempontjából is nagy a jelentősége, mert a vallástörténeti, egyháztörténeti vagy dogmatörténeti dokumentumokba való igazi elmélyedést s azok teljes megértését lehetővé teszi, az egyházi munkát végzők számára pedig oktatásnál, lelkipásztorkodásnál, prédikálásnál megbecsülhetetlen szolgálatokat tehet. Ha másokra hatni akarunk, még pedig *tudatosan* s munkánk sikerét nem bízzuk tisztán a véletlenre vagy jószerencsére, akkor az emberi lélek és a vallásos hatások elérésére szolgáló módok ismeretének jó hasznát vehetjük.¹⁾

Ezt a célt a vallásos lélek ismeretének a megalapozását és terjesztését, új tudományos meglátásoknak a köztudatba való átvitelét s ezzel a lelkekre való hatás művészetének tudatossá tételét szolgálja ez az új vállalkozás. Az első kötetben megjelent értekezések és irodalmi szemlék mind arról tesznek bizonyosságot, hogy úgy tudományos, mint gyakorlati szempontból komoly és figyelemreméltó mozgalommal és munkával állunk szemben.

Rüttelmeyer nürnbergi lelkész a „szeretet“ fogalmát vizsgálja Platonnál és Pálnál. Vizsgálódásának kiinduló pontja az a tény, hogy egy szó különböző időkben, különböző embereknél nem mindig ugyanazt az érzést fejezi ki, hanem benne valami kép „a lélek története is kifejezésre juthat.“ Minél bensőbb lelki állapot kifejezője valamely szó, annál többet lehet tőle e tekintetben várni. A „szeretet“ úgy a görögöknél, mint a keresztyénységben nagy szerepet játszott. Plato és Pál, két világtörténeti egyéniség egész érzelmi világa van benn ebben az egy szóban, mely azonban mindkettőnél más tartalommal bír. Plato Symposiumját és a szeretet hymusát (I Kor. 13.) elemzi, állítja egymás mellé s jellemzi külön-külön, valamint egymással szembeállítva. Azután a „szeretet“ tartalmát, metafizikai hátterét, világnézetbeli szerepét világítja meg.

Behn Siegfried a vallásos genie lelki alkotottságának és állapotának a megismerésére a különböző, vallásos fogékonyság és közlékenység szempontjából fontos öntudati fokozatok analízisével és jellemzésével foglalkozik. *Fischer Alajos* az utánzás

¹⁾ A valláslélektan programját s valamennyi theol. tudományágban való hasznavehetőségét Wielandt R. foglalta össze egyszerűen, világosan és meggyőzően: »Das Programm der Religionspsychologie« c. értekezésében Sammlung gemeinverst. Vortr. u. Schriften stb. 62. füzet, Tübingen J. C. B. (Mohr. 1910.)

és a követés kérdését tette vizsgálódás és tanulmány tárgyává. A kanti formalisztikus feltétlen önállóságot és egyéniségeket követelő erkölcstannal szemben kimutatja, hogy az emberek ezrei nem képesek önálló szellemi életet élni, hanem másokra vannak e tekintetben utalva s ezért nem az „autonomia“ segít rajtuk, hanem a példák, a tradíció. A gondolatok közlésének a lehetősége, fogékonyság, utánzás és követés a nevelés előfeltételei, a fejlődés alapján. Ha nem volna ezen az alapon kialakult közös hit, jog, társadalom és művészet, akkor a nemzedékről-nemzedékre váló nívóemelkedés lehetősége teljesen ki volna zárva. Az utánzás finom boncolását kapjuk tanulmányában, mely a materiális szempontra, mit, kit kell utánozni, vagy követni, egyáltalán nem terjed, hanem csupán az utánzás egyes mozzanatait (naiv utánzás, póz, travestia, színészkedés, lelki állapot, érzések utánképzése = követés) emeli ki vagyis csupán az utánzás és követés psychológiájának és phänomenológiájának az elemeit adja. Az utánzás jogosultságának és fontos szociológiai szerepének a kidomborítására fektet még súlyt. Utánzás terjeszti el a modern kulturát, technikát, beszédet, ez teszi lehetővé képességeinknek megfelelő alkotások létrehozását, az egyének szociális közeledését és testvériesülését. A genius teremt, a tömegnek a geniust kell követnie, hogyha magasabbra akar emelkedni. A követés tehát a heteronomiának teljesen legitim erkölcsös formája.

Wielandt R. a gyakorlati theologusnak szolgáltát útmutatást arra nézve, hogy hogyan veheti hasznát s hogyan segítheti maga is elő a valláslélektan kutatásait. A lelkész hitoktató a néppel a legközvetlenebb érintkezésben áll. Alkalma van embereket megfigyelni és megismerni. A vallásos népisme terén a gyakorlat embereire vár az adatgyűjtés feladata. Emellett önmagukat is tanulmányozhatják. A homiletika és Katechetika psychologiai megalapozása terén szintén sokat tehetnek s nem lekicsinylendő annak a szolgálatnak az értéke sem, mellyel a dogmatikának lehetnének segítségére a különböző vallásos típusok leírásával, a közönséges emberek meggyőződésének s e meggyőződés kifejezéseinek a megrögzítésével és megmagyarázásával.

Az Archiv szerkesztőjének, *W. Stählinnek* is van egy terjedelmes dolgozata az Archivban, mely a szerző által tett beszéd és valláspsychologia kísérletek leírását és eredményeit foglalja össze s amely különösen abból a szempontból fontos, hogy beszédek, mondatok, vagy egyes képek minő gondolatokat és érzéseket váltanak ki a hallgatók lelkében.

Az irodalmi szemlében első helyen *Wundt* valláslélektanának alap gondolatait összefoglaló ismertetést kapunk *Ostertag H.* tollából. *Lindworsky J.* jezsuita katolikus írónak a valláslélektan körébe vágó, *Gemelli A.* turini magántanár pedig az olasz valláslélektani irodalmat ismerteti. Megszokott keretektől

kinövő részletességgel ismertetik *Koffka* és *Stählin* a valláslélektanral foglalkozó fontosabb munkákat (Lévy—Bruhl, Wobbernin), végül pedig kisebb bírálatok és lapszemle zárják be a terjedelmes (336 l.) és értékes könyvet.

Van az Archivban egy pár figyelemre számot tartó kérdőív is. A szerkesztő énekeskönyv tanulmányához gyűjt adatokat. Ezt a kérelmet evang. egyházi lapjaink egyidejűleg (12. sz.) nyilvánosságra hozták. *A valláslélektani életrajz kutatásra* von. felhívás pedig a Theol. Szaklapnak ugyanebben a számában jelenik meg. Mindkettőre felhívjuk a szives figyelmet. Magát az Archivet, mely elsősorban a tudományos kutatás szolgálatában áll, nemcsak kitűzött célja, hanem az 1. kötetben közölt munkák értéke és fontossága miatt is csak ajánlhatjuk a vallástudománnyal szakszerűen foglalkozóknak.

Sz. L.